

80 yaşlı "Almaz"

Və ya dövrün yetişdirdiyi qəhrəman

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda mövcud olan ictimai-siyasi və mədəni şərait incəsənətin digər sahələrində olduğu kimi, milli kinomuzun, xüsusilə bədii kinonun formalaşmasına geniş imkan yaratdı. Yazıçı İbrahim bəy Musabəyovun "Neft və milyonlar səltənətində" povesti əsasında 1915-ci ildə iki seriyalı eyni adlı bədii film yaradıldı. Filmin ssenari müəllifi A.Panova-Potyomkina idi. 1916-cı ildə isə bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin eyni adlı operettası əsasında "Arşın mal alan" kinokomediyası çəkildi. Bu filmin də ssenarisini A.Panova-Potyomkina yazmışdı.

Ümumiyyətlə, o dövrdə və XX əsrin 20-ci illərində Azərbaycan kinosunda milli ssenarist problemi kəskin şəkildə mövcud idi. Həmin vaxtlarda filmlərin yaradılmasında ssenaristlərdən N.Breslav-Lurye ("Qız qalası"), A.Litvinov ("Mədənçi-neftçi istirahətdə və müalicədə"), "Əvəz-əvəzə", "Müxtəlif sahillərdə", P.Blyaxin ("Bismillah"), L.Mur, A.Bixovski ("Gilan qızı"), P.Folyan, A.Beknazarov ("Vulkan üzərində ev"), B.Askarov ("Qızıl kol"), İ.Savçenko, L.Perelman, A.Makovski ("Nikita İvanoviç və sosializm"), A.Yan ("Direktiv bant"), A.Rjəşevski, N.Şengelaya ("26 komissar"), K.Mints ("Mavi dənizin sahilində") və digərləri iştirak ediblər.

Siyahıya diqqət yetirəndə aydın görmək olar ki, bu filmlərin böyük əksəriyyəti bədii cəhətdən çox zəif olması ilə yanaşı, onların Azərbaycan kinosu ilə də heç bir əlaqəsi yoxdur. Azərbaycan kinosu üçün ssenari yazanların hamısının əcnəbi olduqlarını görəndə Cəfər Cabbarlı bu vəziyyətlə heç cürə barışa bilməzdi. Ona görə də o, bu sahədə olan çatışmazlığı və özünün nigarancılığını "Azərbaycan hara gedir?" məqaləsində belə bildirmişdi: "Məsələ burasındadır ki, "Azərbaycan" yerli qüvvələrdən ssenari hazırlamaq üzərində işləmiş və yalnız dövlət olunanlara ümid bağlayır, onlar isə yerli həyatla tanış olmadıqlarından türk kişisi və ya qadını haqqında hər cür uydurmalar yazırlar, sonra da ssenarini oxuyan elə türk buna etiraz edir və hər şey alt-üst olur".

Göründüyü kimi, Azərbaycan kinosu yarandıqı gündən ta 1928-ci ilin ikinci yarısına kimi çəkilən bütün bədii və sənədi filmlərin ssenarilərini gəlmə dramaturqlar, yazıçılar yazıb. Bizim öz kinodramaturqlarımız isə o vaxtlar yox idi.

Bunu gözəl başa düşən Cəfər Cabbarlı kinomuz üçün ssenarilər yazaraq, Azərbaycan kino tarixinə ilk milli kinodramaturq kimi daxil olub.

C.Cabbarlı tərəfindən beş bədii filmin ssenarisini və bir əhatəli libretto yazılıb. Bunlardan üçü - "Hacı Qara" ("Sona"), "Sevil" və "Almaz" ekranlaşdırılıb. "1905-ci ildə" və "Yaşar" ssenariləri və "Ölümlər" librettosu isə arxivdə saxlanılır.

C.Cabbarlı təkə əla ssenarist deyil, həm də yaxşı rejissor idi. Bu xoşbəxt uğurluq onun işlərində eyni şəkildə özünü göstərirdi. Onun ssenariləri dinamikliyi və dövrün kino sənəti üçün xarakterik olan cəhətləri ilə fərqlənirdi.

Yazıçı İmran Qasimov dramaturqun rejissorluq fəaliyyəti ilə bağlı yazıb: "Cəfər Cabbarlı "1905-ci ildə" pyesinin ssenarisini yazmışdı. Bu ssenarini o, özü çəkməli idi. Lakin bəzi texniki səbəblərə görə, bu əsərin quruluşu baş tutmadı. C.Cabbarlı qısa bir fasilədən sonra məşhur "Almaz" pyesinin ekranlaşdırılması üzərində işə başladı..."

O, "Almaz" ssenarisini nə üçün yazdım" məqaləsində nəyə görə bu pyesin ekran variantını qələmə almaq istədiyini açıqlayıb. Məqalədə deyilir ki, pedaqoji texnikumu, digər tədris müəssisələrini bitirən gənclər çox vaxt rayonlara, kəndlərə getməkdən boyun qaçırdılar. Buna kiminin valideynləri, kiminin adaxlısı icazə vermirdi. Kimi də sadəcə olaraq qorxaqlıq edir.

Dramaturq bununla əlaqədar Azərbaycan Xalq Komissarlığına gedir, burada qərribə bir hadisənin şahidi olur. Belə ki, 1931-1932-ci tədris ilini başa vurmuş bir ziyalı kənd işləməyə gedir, orada cahil bir kənd soveti katibi qızın namusunu ləkələyir. Neticədə qız özünə qəsd edir...

Məqalədə bütün bu məsələlər şərh olunur, müəllif gənc qızları ayıq-sayıq olmağa, bu cür iyrənc hadisələrə qarşı mübarizə aparmağa çağırır. Sənətsünas N.Sadixov "Azərbaycan bədii kinosu" kitabında yazır: "Bəlkə elə buna görədir ki, pyesdə Yaxşının namusuna təcavüz edən məchul Molla Sübhənin əvəzində kənd şurasının katibi Şərif göstərir".

Hələ Cəfər Cabbarlının sağlığında "Almaz" filminin çəkilişlərinə hazırlıq işləri 1934-cü il iyunun 25-də başlanmışdı. Lakin dramaturqun vəfatından sonra filmin çəkilişləri quruluşçu rejissorlardan Ağarza Quliyev və Qriqori Braginskiyə tapşırıldı.

Filmin çəkilişi prosesində kinofabrikdə 1935-ci il mayın 25-də bədii filmlər şöbəsinin iclası keçirildi. Gündəlikdə bir məsələ dururdu: "Almaz" ssenarisinin rejissor həlli". Protokol üzrə filmin rejissorlarından biri Q.Braginski çıxış etdi:

- Biz bəzi səhnələri yenidən çəkmək istədik. Hələ işə başlamamışdan əvvəl hiss etdik ki, ssenari ağırlaşırdı. Biz rejissorların səhvi ondadır ki, ssenariyə tənqidi yanaşmamışıq. Baş qəhrəmanın ətrafında mənfəi obrazlar çox, müsbətlər isə azdır. Bəzi aktyorlardan heç də razı deyiləm. Almazla işləmək çox çətindir. Lakin ondan razıyıq.

Dubrovski:

- Film çəkiləndə ssenari barədə belə danışmaq yaxşı üsul deyil. Ssenari ikiqat yaxşıdır: birincisi, ona görə ki, onu Cabbarlı yazıb, ikincisi ona görə ki, ssenari biz tərəfdən lazımı qiymətini alıb. Bu ssenari filmin uğurunun təminatdır. Məncə, ssenari uğurludur. O, sizin işinizdə təməl daşdır. Ayrı-ayrı səhnələr lap yaxşıdır.

Tomski:

- Bizim rejissorlarımız ssenarinin quluna çevriliblər.

Dubrovski:

- Ssenaridə kənddə sinfi mübarizənin müəyyən tarixi mərhələsi öz əksini tapıb. Məsələ heç də onda deyil ki, ssenaridə dəyişiklik aparılmalıdır. Sadəcə, materialı düzgün təqdim etmək lazımdır. Onu nəzərə almaq lazımdır ki, yoldaş Braginski dramaturq kimi yoldaş Cabbarlıdan zəifdir. Bu ssenari dramaturji baxımdan təməl daşdır. Onun əsasında da filmi çəkmək lazımdır. Bu ssenaridə əsas olan Almaz obrazıdır. Burada heç bir əsas olmadan ssenaridə dəyişiklik aparmaqdan deyil, obrazların traktovkasından, rejissor işindən danışmaq lazımdır.

Almaz sovet həqiqətlərinin müsbət başlanğıcının daşıyıcısıdır. Əgər Almaz bütün film boyu həyatsevərliyi özündə qoruyub saxlaya bilsə, deməli, o, yubka geymiş "Çapayevdir".

Bundan əvvəlki iclasda Q.Braginski filmin səslənməsi məsələsini qaldırılmışdı. Qərara alınmışdı ki, filmin istehsalı dayandırılınsın. Filmin səslənməsi üçün Moskvadan, baş kino idarəsindən icazə alınsın. Moskvanın bu məsələyə münasib-

bəti belə olmuşdu: "Sizin xahişinizi nəzərə alaraq, hesab edirik ki, səssiz variantda çəkdiyiniz "Almaz" filmini əsasən musiqi partiturası ilə və mümkün olan yerdə səs-küyden istifadə etməklə səsləndirmək mümkündür. Bu filmin səsləndirilmə proqramında söz və dialoqdan istifadə etmək daxil deyil.

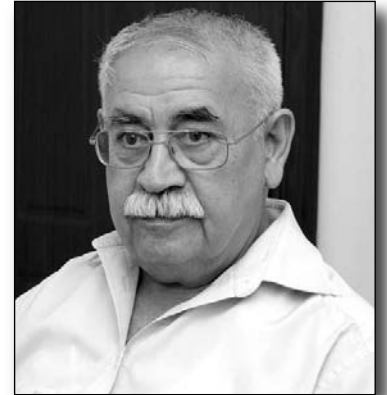
Filmi səsləndirməzdən əvvəl bir daha onun montajını diqqətlə yoxlamalı və əsərin ritmini pozan kadrları ixtisar etməli".

Bütün bu deyilənlərdən aydın olur ki, əgər Cəfər Cabbarlı "Almaz" filminə özü quruluş verməli olsaydı, "Hacı Qara"nı və "Sevil"i nəzərə

alıb, bu kinolentin də səssiz variantını çəkərdi. Yəqin ki, "Almaz" ilk müstəqil rejissor işi olduğu üçün Cəfər Cabbarlı risk etmək istəməyib. Arxiv sənədlərindən məlum olur ki, Cəfər Cabbarlıda səssiz variantın da tamaşaçı tərəfindən müsbət qarşılanacağına böyük inam var idi. Təsədüfi deyil ki, nə üçün filmin səssiz variantını seçdiyini rejissor Q.Braginski ilə söhbətində belə izah etmişdi: "İnsanlar məni sevirler, çünki mən onların dilini bilirəm, fikirlərini duya bilirəm".

C.Cabbarlı "Almaz"ın çəkilişi ilə bağlı yaradıcı qrupu özü komplektləşdirmişdi: operatorlar İvan Frolov, Əsgər İsmayilov, rəssam Viktor Aden, rejissor assistenti Əlisəttar Məlikova Barət, Ələkbər Hüseynzadəyə Hacı Əhməd, İsmayıl Hidayəzadəyə Şərif, Panfilya Tanalidiyə Fatmanisa, Əli Qurbanova Aftil, Əzizə Məmmədovaya Telli, Mirzəəğa Əliyevə Mirzə Səməndər, Ələsgər Ələkbərova Fuad, Əhməd Qəmərinskiyə kənd sovetinin sədri rollarını tapşırırmışdı. Almaz roluna bundan əvvəl "Sevil" filminə baş rol oynamış İzzət Orucovani, Yaxşı roluna isə öz qardaşı qızı Mələk xanımı təsdiq etmişdi. C.Cabbarlının ölümündən sonra Mələk xanım bu roldan imtina etdiyinə görə Yaxşının obrazını aktrisa Hökümə Qurbanova yaratdı.

C.Cabbarlı çəkəcəyi naturanı belə müəyyən-ləşdirmişdi. Yaradıcı qrupla birgə Şamaxı rayo-

Aydın Kazımzadə, əməkdar incəsənət xadimi

malik olduğu nüfuzundan istifadə edərək məsciddən istifadə üçün icazə almasına kömək edir. Lakin Almazın məscid binasının artel üçün tutmağa hazırlaşdığı vaxtda kənd qadınları və qocalarının həmin Hacı Əhməd və onun vəkiləti Fatmanisə tərəfindən öyrədilmiş bir hissəsi müqavimət göstərərək təşəbbüsündə olur.

Lakin bütün bu çətinliklərə, hədə-qorxulara baxmayaraq, gənc müəllimə haqq işi uğrunda vuruşduğunu yaxşı başa düşür, ona görə də meydandan qaçmır.

Almaz rolunun ifaçısı İzzət Orucova pyesdə olan sözlərdən məhrum olsa da, qəhrəmanın hiss və həyəcanlarını jestlər vasitəsilə tamaşaçıya çatdırır.

Almaz kənddə hər hansı bir yeniliyi keçirmək istərkən, köhnə fikiri adamlarla üz-üzə gəlir, amma nə iş görürsə özü kimi cavanlara arxalanır.

Məhz cavanların köməkliliyi ilə bütün ziddiyyətlər, çətinliklər aradan qalxandan və rahat nəfəs alandan sonra o, mübarizəni davam etdirmək əzmində olduğunu bildirir.

İrəlidə görülməli işlər çoxdur, o, "silahı" əlindən yera qoymaq fikrində deyil. Almaz öz həmyaşıqları kimi gələcəyə nikbinliklə baxır.

İstər mövzu, istərsə də qaldırılan problemlərin həlli baxımından "Almaz" filmi öz dövrünə görə çox aktual idi. Film ekranlara buraxıldıqdan sonra respublikamızın mədəni həyatında əlamətdar hadisəyə çevrildi.

Bəzi mənbələrdə "Almaz" ilk səslə bədii film kimi təqdim olunub. Əslində isə "Almaz" Azərbaycan kinosunun sonuncu səssiz filmidir. Bu film iki variantda çəkilib. Yeni birinci variant tam səssizdir. İkinci variantda isə yalnız musiqidən istifadə edilib. Filmin musiqini bəstəkarlardan Niyazi və Zülfüqar Hacıbəyov yazıb. Lakin aktyorlar danışmırlar. Aktyorların dialoqları yazılar vasitəsilə verilib.

Kinoşünas N.Hacinskaya bu film haqqında yazıb: "Almaz" filmi Azərbaycanlı qadın obrazının təccümdə kino tarixində yeni səhifə idi. Almaz özü üçün deyil, başqalarından ötrü mübarizə aparırdı. Azərbaycan filmlərində qəhrəman qadın obrazının sonrakı inkişafı artıq başqa vəziyyətlərə, başqa dövrlə bağlıdır".

Görkəmli gürcü rejissoru Nikolay Şengelaya ssenariyə və baş qəhrəman Almazla belə qiymət verib: "Mən təsdiq edirəm ki, bu, dramaturji əsərlərdən biridir... Şübhəsiz bu əsərə quruluş verilməlidir. Çünki bu, dolğun əsərdir. Əsərdə qəhrəman qadın fiquru qabardılıb. Mənə sovet kinematografiyasında qəhrəman qadın fiqurunun adını çəke bilərsinizmi?"

Bu sözlər gürcü rejissorunun Azərbaycanın böyük dramaturqu və rejissoru Cəfər Cabbarlı sənətinə verdiyi layiqli qiymətdir.

Cəfər Cabbarlının yaradıcılığı Azərbaycan kino sənətinin inkişafında böyük rol oynayıb, istedadlı kinodramaturqlar nəslinin yetişməsinə öz müsbət təsirini göstərib.

**Azərbaycan
Respublikası Prezidenti
yanında Kütləvi İnformasiya
Vasitələrinin İnkişafına Dövlət
Dəstəyi Fondunun maliyyəsi
əsasında hazırlanıb.**